

סיכום הדיאלוג המדיני הישראלי-תורכי לשנת 2017 של מכון מיתוים

נובמבר 2017

ב-26-27 באוקטובר 2017 התקיים באיסטנבול הדיאלוג המדיני הישראלי-תורכי השנתי של מכון מיתוים, שנערך זו השנה השישית ברציפות. במסגרתו התקיימה סדרת פגישות עם שותפים ומומחים תורכים, מהאקדמיה, החברה האזרחית והתקשורת.¹ הדיאלוג המדיני התמקד במצב יחסי ישראל-תורכיה בעקבות הסכם שיקום היחסים עליו חתמו המדינות ב-2016 ובמדיניות-החוץ התורכית אל מול תהליכי השינוי במזרח התיכון. מסמך זה מסכם את הנקודות העיקריות שהעלו בני השיח התורכיים במהלך הדיאלוג המדיני, אשר התקיים בשיתוף קרן פרידריך אברט.

א. יחסי ישראל-תורכיה בעקבות ההסכם לשיקום היחסים

1. פוטנציאל גבוה לשיתוף פעולה - לתורכיה וישראל יש היסטוריה ארוכת-שנים של יחסים טובים ופוטנציאל לשיתוף פעולה על בסיס אינטרסים כלכליים משותפים. יש גם דמיון בין המדינות, בין היתר בתחומי החברה, התרבות, והממשל. ובכל זאת, אין כיום יחסים טובים בין המדינות. מדד מדיניות-החוץ הישראלית לשנת 2017 של מכון מיתוים הראה שרוב הציבור בישראל חושב שלא חל שינוי ביחסי ישראל-תורכיה מאז חתימת ההסכם לשיקום היחסים ב-2016. ואולם, בדיאלוג המדיני צוין שחילופי השגרירים בין המדינות בשלהי 2016 היו משמעותיים, והעידו על יישום תקין של ההסכם. השגרירים החדשים (איתן נאה וכמאל אוקם) הם דיפלומטים בכירים ומוערכים, שעושים עבודה טובה למען שיפור היחסים ומקפידים להופיע בפני קהלים מגוונים.

העובדה שנתניהו – אשר אינו נוהג להתנצל על התנהלותו – בחר להתנצל בפני תורכיה על תקרית המשט מעידה בעיני התורכים עד כמה חשובים לישראל היחסים עם תורכיה. אם ישראל תבצע מהלך משמעותי לקראת הסכם שלום עם הפלסטינים, הלגיטימציה בתורכיה לקשר עם ישראל תלך ותגבר. התמיכה הישראלית בעצמאות הכורדים, לעומת זאת, לא העיבה יותר מדי על היחסים. בהיעדר יחסים טובים והדוקים בין הממשלות, יש לפעול ולקדם שיתופי פעולה בין ארגוני חברה אזרחית, אנשי עסקים, ובתחומי התרבות והתיירות. ישנם כבר מהלכים כאלה שקורים בשטח. חלקם שנויים במחלוקת, דוגמת חברה ישראלית שמוכרת תוכנות בתחום הסייבר לתורכיה, שמסייעות לשלטונות בתורכיה להעמיק את השליטה והפיקוח במדינה. ברמת החברה האזרחית, היכולת לקדם שיתופי פעולה בין ארגונים בישראל ובתורכיה נפגעת בשל השינוי לרעה במצב הדמוקרטיה בתורכיה. חוסר הודאות וחוסר הביטחון ששוררים בקרב ארגוני חברה אזרחית שם, לצד דה-לגיטימציה כלפי ארגונים שזוכים לתמיכה ממקורות זרים, מקשים על פעילות ארגונים תורכיים בזירה הבינלאומית, ובכלל זה עם שותפים ישראלים.

ואולם, ישנם תחומים בהן מתפתחת תלות ההדדית הולכת וגדלה בין ישראל לתורכיה, דבר שמגביר עוד יותר את הפוטנציאל לשיתוף פעולה בין המדינות. דוגמה לכך, היא הפרויקטים התשתיתיים בתחום הנמלים והתחבורה שמקדמת סין בישראל ובתורכיה כאחד, ושיוכלו לייצר חיבורים חדשים. בעקבות השינויים במזרח התיכון, נתיבי סחר בין תורכיה למדינות ערב נחסמו. נתיב הסחר שהיה לתורכיה עם מצרים נחסם לאור המשבר ששורר בין המדינות מאז עליית א-סי. כעת, גם הנתיב היבשתי דרך צפון עיראק למזרח התיכון הפך להיות פחות בטוח, קל ורווחי. על רקע זה, דווקא הנתיב הימי מתורכיה לנמל חיפה, ומשם – דרך ירדן – למזרח התיכון, צובר חשיבות בעיני תורכיה.

¹ הדיאלוג המדיני התנהל תחת חוק צ'טהאם האוס ולכן אין במסמך זה אזכור של שמות בני השיח התורכים, או השייך שלהם, ואין בו גם ציטוטים ישירים של דברים שנאמרו במהלך הדיאלוג.

הקרבה בין ישראל לבין נשיא ארה"ב טראמפ צוינה בדיאלוג כגורם שמקשה על יחסי ישראל-תורכיה. אל מול המתיחות הנוכחיות ביחסי תורכיה-ארה"ב, ישראל מצטיירת כעת בתורכיה כשלוחה של ארה"ב במזרח התיכון וכמי שנהנית מחופש פעולה נרחב באזור בגין התמיכה האמריקאית לה היא זוכה.

2. אפשרות ייצוא גז מישראל לתורכיה - אחד התחומים בהם בלט בשנה החולפת שיפור היחסים בין ישראל לתורכיה היה הגז הטבעי. שרי האנרגיה של שתי המדינות קיימו מפגשים ודיונים, ונשאו דברים חיוביים בנושא. ההנחה בתורכיה היא שהקמת צינור גז בין ישראל לתורכיה היא אפשרות ישימה יותר מאשר החלופה של הנחת צינור מישראל ליוון ואיטליה. לדעת בני השיח התורכים, ניתן יהיה להתגבר על המכשול שנוצר כתוצאה מכך שנתביב צינור עתידי בין ישראל לתורכיה צפוי לעבור במים הכלכליים של קפריסין, ולארה"ב יכול להיות תפקיד מרכזי בפתרון אם תהיה מעוניינת בכך. הסכם שלום בקפריסין היה פותר מכשול זה, אך המשא ומתן שהתנהל שם השנה לא הניב את התוצאות המיוחלות, ובעיני תורכיה – האשמים בכישלון הם הקפריסאים-היוונים. כרגע, אפשרות ייצוא הגז מישראל לתורכיה אינה מתקדמת בגלל קשיים כלכליים ופוליטיים כאחד. החברות הפרטיות בשני הצדדים טרם הסכימו על מחירים; הדרג הפוליטי בתורכיה מעכב את התהליך, ייתכן שכבר מתוך שיקולי בחירות; ובהנהגה הישראלית יש סקפטיות לגבי תורכיה כשותף למהלך אסטרטגי שכזה. ההנחה בקרב בני השיח הייתה שהכדור נמצא כרגע במגרש התורכי, והציפייה היא לראות האם הביקור המתוכנן של שר האנרגיה התורכי בישראל אכן ייצא אל הפועל. כרגע הביקור מתעכב.

3. יחס שלילי בדעת הקהל כלפי ישראל ויהודים - לצד הפוטנציאל לשיתוף פעולה בין המדינות, בציבור התורכי יש הלכי רוח שליליים ביחס לישראל, כשמירב הביקורת נובעת מהתנהלות ישראל כלפי הפלסטינים. זו אינה תופעה חדשה, ובמשך שנים מראים סקרי דעת קהל בתורכיה, כולל הסקרים שמקיימת בשנים האחרונות אוניברסיטת קאדיר האס, שארה"ב וישראל (בסדר הזה) הן המדינות הכי פחות אהודות על הציבור התורכי (רוסיה גם היא הופיעה לזמן קצר בראש הרשימה, בעקבות המשבר הרוסי-תורכי שנוצר לאחר הפלת המטוס הרוסי על ידי תורכיה ב-2015). מצד שני, באותם סקרים ממש, ארה"ב מדורגת בתור מדינה שלתורכיה חשוב לקדם עמה קשרים, וכך גם ישראל.

מלבד הביקורת כלפי ישראל, קיימים בתורכיה גם דימויים שליליים ביחס ליהודים ואנטישמיות, והם משפיעים לרעה גם על העמדות בציבור התורכי ביחס לישראל. דימויים אלה מושפעים ממדיניות ישראל, מחוסר היכרות עם הקהילה היהודית של תורכיה, ומתופעה רחבה יותר של חשדנות כלפי זרים. מצב זה מוביל יותר ויותר מבני הקהילה היהודית בתורכיה, בייחוד את הצעירים יותר שביניהם, לחפש את עתידם במדינות אחרות. הגישות השליליות ביחס ליהודים יוצרות לעתים מתיחות בין הקהילה היהודית בתורכיה לבין הנציגים הדיפלומטיים של ישראל שם, בשאלה עד כמה להבליט את התופעה ומה חלוקת התפקידים הנכונה בהתמודדות עמה.

ואולם, חשוב לזכור שדעת קהל היא דבר דינמי, שיכול להשתנות לטוב או לרע, ודי במהרה. שינויים שכאלה קורים לעתים בעקבות התנהלות פוליטיקאים (בישראל ובתורכיה כאחד) שמנצלים את הזיכרון הקצר של העמים ומשתמשים בזירת יחסי החוץ לקידום אינטרסים פוליטיים פנימיים. כך, למשל, צוין השימוש התדיר והיעיל שארדואן עושה בהעלאת הנושא הפלסטיני לכותרות במהלך מערכות בחירות, כדי להגביר את התמיכה הציבורית בו.

4. הזדמנויות לקידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני - למרות מרכזיות הנושא הפלסטיני בשיח הציבורי התורכי, ניכר היה בדיאלוג שהנושא אינו מעסיק באופן משמעותי ומעשי את האליטה המדינית בתורכיה. עם זאת, ההנחה הרווחת היא שהתקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני תסייע לקידום יחסי ישראל-תורכיה, כפי שגם קרה בעבר. חלק מבני השיח זיהו בנסיבות הקיימות הזדמנויות לקידום תהליך שלום: נתניהו חלש יותר מול ממשל טראמפ, והדבר יאפשר לאמריקאים להפעיל עליו לחץ; בצד הפלסטיני, החמאס נחלש ומאבד מכוחו והרשות הפלסטינית חוזרת לרצועת עזה; וסעודיה וישראל מתקרבות זו לזו, בעוד קטאר נחלשת באזור ותמיכתה בחמאס פחותה כיום מאשר בעבר.

ב. מדיניות-החוץ התורכית אל מול תהליכי השינוי במזרח התיכון

1. **מדיניות-החוץ של תורכיה ויחסיה הבינלאומיים** - לתורכיה אין כיום מדיניות-חוץ סדורה, אלא התנהלות קצרת טווח ותגובתית, שמושפעת מאירועים המתרחשים באזור ומשיקולים פוליטיים פנימיים. ארדואן הוא זה שקובע את מדיניות-החוץ, וזו משתנה תדיר. כך, למשל, לפני שנה תקף ארדואן בחריפות את ראש ממשלת עיראק, ולאחרונה התחבק איתו. יש בתורכיה כאלה שרואים בכך פרגמטיות מבורכת, ויש שמייחסים לארדואן מדיניות-חוץ אקראית וחסרת תכנון.

תורכיה נמצאת כעת במצב קלסטרופובי. היא איבדה את היכולת שהייתה לה בעבר להידבר עם מרבית השחקנים הבינלאומיים והאזוריים הרלבנטיים, ונמצאת כיום בבידוד יחסי ועם מערכות יחסים בעייתיות עם בעלות בריתה המסורתיות במערב. המתיחות ביחסים עם ארה"ב היא משמעותית, ואינה צפויה להיפתר בקרוב. בכל מדינה יש כעס רב על רעותה. כך הדבר גם ביחסי תורכיה-אירופה. רוסיה, לעומת זאת, הפכה להיות בת-ברית חשובה יותר עבור התורכים, והיא זוכה לפופולריות גוברת ברוב התורכי. עם זאת, ההערכה בדיאלוג הייתה שעסקת מכירת טילי ה-S-400 מרוסיה לתורכיה לא תצא לבסוף לפועל. תורכיה מעוניינת להעביר מסר מאיים לאמריקאים אך לא ליצור קרע של ממש עם ברית נאט"ו, ורוסיה חוששת מזליגת ידע למערב על מערכות הטילים שלה.

תורכיה ניסתה לאחרונה לשמש כמתווכת במשבר בין מדינות המפרץ, אך לא הצליחה לבסס את מעמדה ככזאת ונדחתה על-ידי ערב הסעודית. לאור זאת, היא פסקה ממאמציה והותירה את הזירה לאחרים (ובהם כוויט). המדינות עמן מפתחת תורכיה כיום את יחסיה הבינלאומיים כוללות את קטאר, אלבניה, אזרבייג'אן וסומליה. תורכיה מייחסת חשיבות רבה לסין ומזהה פוטנציאל בפיתוח היחסים עמה, לאור התפקיד המרכזי יותר שעתידיה סין למלא במזרח התיכון. אולם, לצד פרויקטים תחבורתיים גדולים (רכבת, נמלים, אנרגיה) שמוקמים בתורכיה בשיתוף פעולה עם סין, נראה שאין לתורכיה מדיניות סדורה וחשיבה אסטרטגית בנושא היחסים עם סין.

2. **מלחמת האזרחים בסוריה** - יש בתורכיה הנחה שהמלחמה בסוריה נמצאת בשלבי דעיכה. המהלכים הדיפלומטיים מתקדמים, הצדדים לסכסוך עייפים, ומתקבעת ההנחה שאסד יישאר בשלטון לכל הפחות בתקופה הקרובה ושיש למצוא דרך לנהל איתו מגעים מדיניים (גם עם חשאיים). לאור זאת, טענו חלק מבני השיח שישראל טועה כאשר היא בוחרת לתקוף מטרות של משטר אסד, ולא של חיזבאללה. זאת, כי לדעתם ישראל – בדומה לתורכיה – צריכה להיות מעוניינת קודם כל בהשגת יציבות בסוריה, גם אם אסד עדיין בשלטון, ורק לאחר מכן לפעול לשינוי הנהגה. יש בתורכיה ביקורת על מעורבות-יותר של תורכיה בנעשה בסוריה בשנים האחרונות, עד כדי כך שתורכיה הפכה למעשה צד בסכסוך שם. ואולם, כיום האופוזיציה הסורית כבר לא כל כך מעניינת את התורכים, שמתמקדים במאבק נגד הכורדים בצפון סוריה. במקביל, תורכיה צריכה להתמודד עם ההשלכות של כשלושה מיליון פליטים סורים שנכנסו לתחומה, ושרובם הגדול מפוזרים בערי המדינה (רק כ-300 אלף נמצאים במחנות הפליטים). היעדר מדיניות תורכית סדורה בנושא הפליטים והאינטגרציה שלהם, לצד תנאי המחיה הקשים של הפליטים, מייצרים מתחים חברתיים ומערערים את תחושת הביטחון האישי.

3. **תהליך השיקום העתידי של סוריה** - עם סיום המלחמה ייפתח מאבק כלכלי על פיתוח ושיקום סוריה, ובו ישחקו תפקיד חשוב תורכיה, רוסיה, סין, איחוד האמירויות, ואיראן. תורכיה, שגובלת עם סוריה, תרצה להשיג נתח גדול ככל שתוכל מהעוגה, ויכולה להרוויח משיתוף פעולה בנושא עם סין. בעוד סין אינה מעורבת בתהליכים המדיניים הנוגעים לעתיד סוריה, בכוונתה להיכנס לתמונה בעיתוי מתאים שיאפשר לה לממש את ההזדמנויות הכלכליות הרבות שיהיו גלומות בתהליך השיקום העתידי של סוריה. הציפייה בתורכיה היא שסין תספק את ההון והמעטפת של החברות הגדולות, ותוציא לפועל פרויקטים תשתיתיים שיסללו דרכים חדשות ויחברו אזורים שונים, בזמן שתורכיה תספק לסינים את חומרי הבנייה החיוניים (שלא יהיה טעם להביאם כל הדרך מסין) ואת כוח האדם הנחוץ. הקרבה הגיאוגרפית בין תורכיה לסוריה, לצד הריחוק בין סין לסוריה, יוכלו להפוך את תורכיה לנכס עבור הסינים ולהניב תשואות חשובות עבור הכלכלה התורכית.

4. הסכסוך התורכי-כורדי - עבור תורכיה, הנושא הכורדי הוא סוגיה פנימית וחיצונית גם יחד, שעומדת בראש סדר העדיפויות של מדיניות-החוץ. תורכיה פועלת למנוע עצמאות כורדית בצפון סוריה, ומתנגדת בתוקף לשאיפות העצמאות של הכורדים בצפון עיראק. יש דעות שונות בתורכיה בשאלה האם ההתנגדות הגורפת והחריפה למשאל העם הכורדי הייתה נכונה או שמא היא פגעה במרחב ההשפעה שהיה לתורכיה בצפון עיראק וביחסים הטובים שהיו לה עם הכורדים שם. יחד עם זאת, לצד ההצהרות התורכיות התקיפות כלפי ההנהגה הכורדית, קיימים עדיין יחסים בינאישיים טובים בין אנשי ממשל תורכיים למקביליהם בצפון עיראק, והדבר יכול לסייע במיתון מתחים ובקידום שיתופי פעולה ואינטרסים משותפים.

בדיאלוג עלתה הטענה שתורכיה משלמת מחיר על המשך הסכסוך עם הכורדים, בדומה למחיר שישראל משלמת מחיר על המשך הסכסוך עם הפלסטינים. לפיכך, תורכיה צריכה לפעול לפתרון הסכסוך, והיה לה חלון הזדמנויות לעשות כן (אותו היה החמיצה) לפני כמה שנים. עליה לחזור לשולחן המשא ומתן עם הכורדים, ולהיות מוכנה להידבר גם עם אלו שמוגדרים כטרוריסטים. תהליך השלום בקולומביה הוזכר כמודל רלבנטי לכך. בהקשר הישראלי, לצד הפער בעמדות תורכיה וישראל ביחס לשאיפות העצמאות של הכורדים, צוין שמאבק תורכי-ישראלי משותף נגד המחותרת הכורדית (ה-PKK) יחזק את היחסים בין המדינות ויסייע ליציבות באזור, כמו גם שיתופי פעולה משולשים בין ישראל, תורכיה והכורדים בצפון עיראק.

5. יחסי תורכיה-איראן - תורכיה ואיראן שותפות למהלכים הקשורים לקביעת עתידה של סוריה ויש להן אינטרסים משותפים בנושא הכורדי, אך – בניגוד למה שמצטייר בישראל – הן אינן בעלות ברית. תורכיה אינה מצפה מאיראן לשותפות בהתמודדות מול המחותרת הכורדית, אך שתי המדינות אימצו עמדה דומה בהתנגדות התקיפה למשאל העם הכורדי בצפון עיראק. הקשר בין המדינות הוא תועלתני, ומלווה במתיחות היסטורית, שנובעת גם מהבדלים דתיים וגם ממאבק על מרחבי השפעה. איראן מעורבת במידה רבה בנעשה בסוריה, ויש לה יכולת ממשית להכתיב את מה שקורה שם. בדומה לישראל, גם תורכיה אינה מעוניינת בהשפעה האיראנית הנרחבת בסוריה, וזה נושא שישראל ותורכיה יכולות להידבר לגביו. בדיאלוג נטען שתורכיה סומכת על ישראל יותר מאשר על איראן ומעדיפה ברית עמה, ושלטוון ארוך ישראל יכולה לסמוך על תורכיה יותר מאשר על מדינות אחרות במזרח התיכון.